

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Курдина Юлія Михайлівна

УДК 94:666.1032(292.452/438.41)

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ГУТНИЦТВА НА ПРИКАРПАТТІ ТА
ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XV – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України та етнокомунікації Національного університету „Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
**Шеломенцев-Терський Святослав
Володимирович,**
Національний університет
„Львівська політехніка”,
професор кафедри історії України та
етнокомунікації

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Пивоваров Сергій Володимирович,
Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник,
заступник Генерального директора
з наукової роботи

кандидат історичних наук, доцент
Миська Роман Григорович,
Державний вищий навчальний заклад
„Університет банківської справи”,
старший науковий співробітник науково-
організаційного відділу

Захист відбудеться 12 травня 2016 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 337).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. М. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий 8 квітня 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор**

Р. М. Шуст

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Скляне виробництво належить до числа найдавніших виробничих занять. Дослідження історії становлення та розвитку гутництва важливе для повнішого сприйняття багатогранності суспільно-економічних та історичних процесів, еволюції виробничих занять, поширення культурних зв'язків між різними регіонами та групами населення. Вивчення гутництва на Прикарпатті та Волині є перспективним з огляду на те, що саме дана територія через наявні сировинні запаси була одним із регіонів активного розвитку скляного виробництва. Після походів монголо-татар колишні ремісничі осередки занепали, а скляне виробництво зосередилося у лісових майстернях, які називали „гутами”. Опираючись на історичну традицію та використовуючи досягнення європейських склоробів, гутники виготовляли різноманітне начиння та декоративні вироби, забезпечуючи потреби місцевого населення. Однак особливості розвитку гутної справи у вітчизняній історіографії не представлені комплексними дослідженнями. Передусім це пов'язано із тим, що усталеною є думка про низький рівень розвитку гутництва загалом та майстерності склярів зокрема. Пріоритетними у вивченні соціально-економічного життя краю були інші господарські заняття, тому гутництво опинилося на маргінесі наукових досліджень та розглядалось фрагментарно. Водночас воно було органічним елементом соціально-економічної та господарської історії Прикарпаття та Волині кінця XV – першої половини XIX ст.

Особливо важливим є дослідження усіх аспектів гутництва, а саме: локалізації гут, техніко-технологічних вимог скловиробництва, розподілу обов'язків серед працівників гуті та скляних виробів. Це дозволить значно доповнити картину історичного процесу на досліджуваній території, сприятиме зацікавленості до сучасного склярства як визначного художнього та історичного явища і стане підставою для подальших досліджень у даному напрямку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі історії України та етнокомунікації Національного університету „Львівська політехніка” в межах наукової теми „Інноваційний потенціал історико-культурної спадщини” (номер державної реєстрації 0114U005247).

Метою дослідження є комплексний аналіз становлення і розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині в кінці XV – першій половині XIX ст.

Для досягнення цієї мети необхідно дослідити:

- ступінь наукової розробки теми в історіографії та джерельну базу дослідження;
- історичну тяглість склоробної справи на Прикарпатті та Волині;
- структуру гутництва як складного виробничого заняття;
- особливості організації праці в лісових гутах;
- технічні та технологічні характеристики склоробного процесу;

- локалізацію гут, які діяли на території Прикарпаття та Волині у кінці XV – I половині XIX ст.

- особливості міського скловиробництва в епоху лісового гутництва;
- асортимент продукції гут та розробити типологію скляних виробів, які побутували на досліджуваній території.

Об'єкт дослідження: гутництво на Прикарпатті та Волині (кінець XV – перша половина XIX ст.).

Предмет дослідження: витоки гутництва на Прикарпатті та Волині і його основні аспекти: організація склоробного процесу, персонал гут та їх розміщення, технологічні особливості виготовлення скла, скляні вироби.

Хронологічними межами дисертаційної роботи є кінець XV – перша половина XIX ст., тобто період існування лісового гутництва. Нижня межа пов'язана із першими письмовими відомостями про лісові гути на досліджуваній території. Так, неподалік села Шкляри на Сяніччині вони діяли у 70-х рр. XV ст. Водночас для висвітлення становлення гутництва допускається відхід від вказаної межі. Це є доцільним з оглядом на те, що гутництво не з'явилося ізольовано в просторі і часі, а отже звернення до історії склярства та більш ранніх виробничих осередків є запорукою дослідження витоків гутництва. Верхньою межею дослідження є середина XIX ст., коли у всій Європі закінчується епоха лісового гутництва, а скляне виробництво переходить на промислові рейки розвитку.

Територіальні межі дослідження охоплюють один із ареалів гутництва, а саме територію Прикарпаття (фізико-географічного регіону північно-східного передгір'я Східних Карпат) та Волині (регіону на північному заході українських земель між річками Західний Буг та Тетерів – притокою Дніпра) з урахуванням західного кордону української етнічної території, який проходив через Межиріч, Вогинь, Парчів, Красностав, Щебрешин, Дубно, Блажаву, Ясенів, Дошню, Липники, Королеву Руську, Вірхомлю, Шляхтове. В адміністративному відношенні це територія сучасних Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської і західної частини Житомирської областей, а також крайні східні терени Підляського, Люблінського, Підкарпатського та Малопольського воєводств сучасної Польщі, обмежені вказаною лінією розселення українців.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять принципи історизму, системності та наукового об'єктивізму. Для реалізації поставлених завдань, при написанні дисертації були використані загальнонаукові (індукція, дедукція, аналогія) та спеціально-наукові методи (історико-генетичний, історико-типологічний, географічний (картографічний), мистецтвознавчий (метод формального аналізу), статистичний).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

вперше:

- проведено комплексне дослідження становлення та розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині у кінці XV – першій половині XIX ст.;

- здійснено аналіз окремих збірок гутного скла, які знаходяться у фондах музеїв та запропоновано авторську типологію продукції гут ;

- визначено особливості функціонування міського склярства в епоху лісового гутництва та встановлено зв'язок між ними;

- аргументовано твердження про те, що місцеве гутництво не було явищем маргінального „кустарного” характеру;

удосконалено:

- підбір критеріїв, за якими здійснювались існуючі класифікації скляних виробів;

- інтерпретацію функціонального призначення печей, які використовувались в гутах;

- інформативну базу стосовно гут, які діяли на Прикарпатті та Волині у кінці XV – першій половині XIX ст.;

отримали подальший розвиток:

- теоретико-методологічні засади вивчення становлення і розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині у кінці XV – першій половині XIX ст. на основі джерел різного походження;

- дослідження виробничих осередків, які передували виникненню лісового гутництва на Прикарпатті та Волині і заклали склоробну традицію в регіоні;

- визначення співвідношення поширених на Прикарпатті і Волині технічних прийомів у відповідності до європейських тенденцій скловиробництва.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані при написанні праць узагальнюючого характеру з історії Прикарпаття та Волині, а також спеціалізованих монографічних досліджень, присвячених історії розвитку склярства. Відомості про окремі скляні вироби можуть бути корисні дослідникам історії українського мистецтва. Окрім того матеріали дисертаційного дослідження можна застосовувати при підготовці спеціалізованих і узагальнюючих курсів з історії господарського життя України та в розробці музеєзнавчої проблематики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовані на: Міжнародному науковому семінарі „Проблеми музеєфікації, реконструкції та експонування пам'яток ранньосередньовічної доби” (Пересопниця, 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Aktualne problemy w współczesnej nauce” (Варшава, 2013 р.); III-тій Міжнародній науковій конференції молодих вчених та студентів „Глухівські читання” (Глухів, 2013 р.), Науково-практичній конференції „Історико-культурна спадщина: проблеми збереження та популяризації” (Львів, 2014 р.), II та III Наукових археологічних симпозиумах „Літописні міста давньоруської держави” (Пересопниця, 2014 р., 2015 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції „Археологія та фортифікація України” (Кам'янець-Подільський, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Badania archeologiczne zespołów sakralnych w Karpatach” (Króśno, 2014 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції „Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми та перспективи” (Дрогобич, 2015 р.); I Міжнародній

науково-практичній конференції „Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті” (Дрогобич, 2015 р.).

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (347 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 290 сторінок. З них основного тексту – 181, списку використаних джерел – 35 та додатків – 74 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її зв'язок з планами наукових досліджень, визначено об'єкт і предмет, окреслено хронологічні та територіальні рамки, сформульовано мету та завдання, з'ясовано методологічну основу дослідження, наукову новизну та науково-практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів дисертації, наведено структуру дослідження.

У першому розділі „**Огляд історіографії та джерел**” розглянуто та проаналізовано історіографію та джерела дослідження.

У підрозділі **1.1 „Історіографія дослідження”** визначено ступінь наукової розробки теми.

Праці, присвячені раннім склоробним осередкам на території українських земель, здебільшого, належать археологам, які виявили виробничі комплекси. Серед них виділяються публікації М. Смішка, В. Циглика (реміснича майстерня у Комарові), В. Богусевича (виробничі комплекси Києва) та В. Довженока (майстерні в Давньому Галичі та на Райковецькому городищі). Ю. Щаповій належить ґрунтова монографія про скло Київської Русі.

Лісове гутництво (кінець XV – I половина XIX ст.) та гутне скло знаходилися в полі зору дослідників різних галузей (мистецтвознавців, істориків, археологів, етнологів), що відобразилось на змістовому наповненні публікацій. Тому історіографічну базу слід умовно поділити за тематичним принципом на праці: історико-археологічного, мистецтвознавчо-етнографічного та техніко-технологічного характеру.

До *історико-археологічних* праць належать публікації М. Біляшівського та В. Модзалевського, які підкреслили традиційність скляного виробництва. Питання соціально-економічного становища гутників висвітлив польський дослідник І. Барановський. Перший, найбільш систематичний, історичний аналіз скла Польщі XIV–XVII ст. здійснив А. Виробіш. В окремих розділах монографії дослідник зосередив увагу на скляних виробках та гутах, частина з яких розміщені на досліджуваній дисертантом території. Ф. Петрякова подала короткий перелік діючих гут та відзначила особливості окремих форм скляних виробів.

Серед публікацій кінця XX – початку XXI ст. виділяються роботи С. Мартинюка. Автор окреслив головні періоди розвитку виробництва скла і опублікував матеріали археологічних досліджень Унівської та Коростівської гут, у яких приймав безпосередню участь. Унівська гута була також предметом зацікавлення Р. Береста.

Скло з Дубно детально проаналізовано В. Гупало та М. Лосик, а скло з Берестечка – І. Свешніковим. Однак часто відомості про скляні знахідки доволі скупі – подається лише короткий перелік виробів, в кращому випадку відзначаються їх особливості (наприклад, наявність клейма). До прикладу можна назвати публікації львівських дослідників Ю. Лукомського, В. Шишака, О. Осаульчука, О. Лазурка. Систематично вивчає скла Лівобережжя О. Харитонова, що дозволяє виявляти певні аналогії серед скляних виробів.

До *мистецтвознавчо-етнографічних студій* відноситься публікація Р. Михайлової, у якій автор поділила продукцію гутників на дві групи: віконне скло і столовий посуд та відзначила особливості найбільш поширених типів посуду. В. Рожанківський досліджував окремі прийоми виготовлення скла, найбільше уваги приділив художнім особливостям скляних виробів. О. Тищенко описав прийоми пластичного декорування, що переважали у той чи інший період, пропорції та форму скляних виробів, кольорову гаму розпису і його регіональні особливості. Вказані автори також намагались пояснити семантику тих чи інших зображень на скляних виробах та побутування фігурного посуду у відповідності до обрядовості і вірувань. Ю. Гошко окреслив окремі аспекти торгівлі склом.

До публікацій *технологічно-технічного* характеру належить стаття Л. Калиниченка, у якій автор проаналізував технічні прийоми видування, відливання та витягування скла. П. Мусієнко досліджував особливості виготовлення різних форм посуду. Він наголосив, що складову найлегше було видувати кулеподібний, сферичний та напівсферичний посуд. Є. Степанович підтримала думку П. Мусієнко про те, що гутні вироби XVI – XVII ст. здебільшого виготовлялися способом вільного видування. М. Муха досліджувала виробничі осередки на території Великопольщі, в результаті чого визначила типовий вигляд гут та функціональне призначення печей, які у них використовувались.

Отже, в українській і польській історіографії немає комплексного дослідження, присвяченого розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині. Окремі праці науковців торкаються лише фрагментів досліджуваної нами проблеми і не дають повної картини становлення та розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині в кінці XV – I половині XIX століття.

У підрозділі **1.2 „Джерельна база”** проаналізовано джерельну базу дослідження. Для комплексного та багатогранного аналізу використано такі групи джерел:

1) археологічні звіти, серед яких особливе місце посідають ті, що стосуються дослідження гутищ. Один з них належить М. Филипчуку, який разом із І. Мицьком, відкрили Унівську гуту. Інформативним є також звіт Ф. Петрякової, С. Мартинюка та М. Лосик, у якому подано інформацію про розкопки, проведені на місці існування Унівської та Коростівської гут.

З деяких звітів можемо довідатись про виявлені скляні речі під час тих чи інших досліджень. До таких належать: звіт М. Филипчука, присвячений розкопкам на території Підгорецького замку та звіти С. Шеломенцева-Терського;

2) музейні збірки скла, що представлені як комплексами знахідок з певних розкопок, так і скляними речами, випадково виявленими в тій чи іншій місцевості. Чимало скляних виробів зберігаються у Львівському історичному музеї. Серед них: скляні вироби XVII–XVIII ст., виявлені під час розкопок на площі А. Міцкевича, 10 у Львові, скляні клейма XVIII–XIX ст. (виявлені на вулиці Л. Українки), знахідки з розкопок Крилоса, скляні вироби Унівської та Коростівської гут, а також скло з Олеська, Потелича тощо.

Декілька збірок скляних речей знаходяться у Історико-краєзнавчому музеї м. Винники, серед них – гутне скло XVI–XVII ст., зібране під час розкопок на території Підгорецького монастиря Чину Святого Василя Великого. Не менш цікавою є збірка скла XVII–XVIII ст. з Історико-краєзнавчого музею Володимира-Волинського, яка нараховує понад двадцять предметів, більшість з яких були виявлені в результаті планомірних розкопок на території міста та околиць. Незначна кількість скляних виробів XVI–XVIII ст. зберігається також у фонді Кременецького районного краєзнавчого музею;

3) архівні матеріали, зокрема Центрального державного історичного архіву у місті Львові.

Інформація про місця можливого розташування давніх гут міститься у Фонді 19 (Йосифінська метрика) та Фонді 20 (Францисканська метрика). Тяглість топонімів можна прослідкувати і завдяки матеріалам Фонду 186 (Крайова земельна податкова комісія) та Фонду 720 (Колекція планів і карт населених пунктів, земельних ділянок і шляхів сполучення на території Галичини). Відомості про існуючі гуті містяться у Фонді 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та інших воєводств) та у Фонді 181 (Лянцкоронські) – тут знаходимо опис однієї з лісових гут. Фонд 146 (Галицьке намісництво) містить статистичний опис Стрийського округу станом на 1811 рік, у якому зазначено міста, в яких були склярі.

Привертають увагу опубліковані люстрації королівщин, зокрема Перемиської і Сяноцької земель, поміщені у виданні „Жерела до історії України-Руси”. Військовий список населення Галичини та Лодомерії 1773 року, опублікований К. Слюсарем фіксує кількість діючих гут. У роботі використані також економічні привілеї Львова, зокрема, привілей Михайла Корибута Вишневецького від 16 жовтня 1673 р., який стосується склярів.

Таким чином, дослідження базується на комплексі джерел різного походження, які у взаємному поєднанні мають достатньо високий інформативний потенціал для розкриття мети і реалізації наукових завдань дисертаційної роботи.

Другий розділ „**Теоретико-методологічні засади дослідження**” присвячений методологічній базі дослідження.

У підрозділі **2.1 „Теоретичні засади та принципи дослідження”** визначено ключовий напрямок дослідження та принципи, які дозволяють його дотримуватись. Дисертаційне дослідження виконане, опираючись на принципи історизму, системності та наукового об’єктивізму. Використання принципу історизму дозволило реконструювати процес зародження гутництва та його розвитку,

комплексно вивчити діяльність місцевих майстрів з урахуванням тих змін, що впливали на характер технічної та організаційної сторони гутництва. Принцип об'єктивізму дозволив провести дослідження, опираючись на засади реалізму та правдивості, уникнути упередженості у ставленні до певних подій та фактів. Особливо це стосується питання про рівень майстерності гутників, які працювали на Прикарпатті та Волині.

Застосування принципу системності забезпечило урахування різних чинників, які впливали на організацію гутництва. Відтак, заздалегідь враховано концептуальний момент поліаспектності, що було відповіддю на основні потреби в налагодженні гутництва.

Використання у дослідженні міждисциплінарного підходу обумовлено тим, що гутництво, як багатоаспектне явище, знаходиться у полі зору не лише історії, а й археології та мистецтвознавства, що вимагає застосування методів цих наук.

У підрозділі **2.2 „Методи дослідження”** розглянуто методи, які використовувались при написанні роботи.

Дисертаційне дослідження написане із застосуванням ряду загальнонаукових та спеціально-наукових методів. В першу чергу дисертант опирався на загальнонаукові методи індукції, дедукції та аналогії. Дедуктивний метод необхідний для створення просторово-часової реконструкції гутництва, яке первісно розглядається як багатоаспектне явище, що включає в себе технічні та технологічні особливості процесу скловаріння, організацію праці в гутах та їх продукцію. Метод індукції застосовувався для формування узагальнень та висновків. Метод аналогії дозволив простежити поширення у просторі та часі схожих за формою, кольоровою гамою та декором скляних виробів.

Іншу групу методів, застосованих у дисертації складають спеціально-наукові методи. Історико-генетичний використаний для виявлення зв'язку між організацією процесу виготовлення скла та побутуванням певних скляних виробів на території Прикарпаття та Волині а також для встановлення історичної протяжності склоробної традиції регіону протягом тривалого історичного періоду. При дослідженні асортименту гутної продукції використано історико-типологічний метод. Використання рядів внутрішніх (засновані фізичних, геометричних та семіотичних властивостях) та зовнішніх (засновані на властивостях місця, часу та функції) ознак дозволило визначити основні функціональні типи гутних виробів. Окрім того, у роботі використано статистичний, географічний (картографічний) та мистецтвознавчий (формальний аналіз) методи.

Обрання правильної методологічної бази дозволили об'єктивно висвітлити процес становлення та розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині у кінці XV – першій половині XIX ст., повністю розкрити поставлені при написанні дисертації завдання, а також зробити належні висновки.

Третій розділ **„Раннє виробництво скла”** присвячений раннім спробам населення українських земель опанувати скляне виробництво.

У підрозділі **3.1 „Найдавніші склоробні осередки”** розглядаються виробничі центри, які існували до принесення склярського вміння візантійцями в XI ст.

Вже XII – IX ст. до н. е. датуються перші скляні вироби з території Північного Причорномор'я, які репрезентують собою окрему школу склярства – білозерську. Вдруге технологія склярства була принесена греками під час колонізації Чорноморського побережжя. У VI–IV ст. до н. е. на Ягорлицькому поселенні виготовляли скло, про що свідчать знахідки скляного намиста, уламки керамічних конусів і тиглів. Доказом існування склярства у Боспорському царстві є майстерня з Іллічівського городища, у якій виготовляли віконне скло, лампадки, глечики, колби, чаші, тарілки, намистини. У Горгіпії, в першій половині III ст. також виготовляли скло. Найтриваліше скляне виробництво функціонувало у Херсонесі – місто на протязі V–X ст. було головним центром, звідки поширювалися впливи візантійської культури на народи Північного Причорномор'я та Придністров'я.

Скляні вироби завжди були предметом товарообігу. Одним із найпоширеніших предметів римського імпорту були намистини. Серед них виділяється невелика група мініатюрно-мозаїстичних виробів із зображенням людського обличчя. Фрагмент такої намистини III–IV ст. було виявлено біля с. Дудин на Львівщині, аналогічна знахідка відома з Полтавщини. Єдиний склоробний комплекс римського часу на українських землях досліджено на поселенні III–IV ст. неподалік Комарова.

Підрозділ 3.2 „Розвиток скловиробництва на Русі” присвячений осередкам, які заклали традицію скляного виробництва у досліджуваному дисертантом регіоні.

З прийняттям християнства та початком активного храмубудування до Русі почали приїжджати візантійські зодчі, художники та інші ремісники, які привезли з собою таємницю скловиробництва. Вже у першій чверті XI ст. тут виготовляли браслети, посуд, віконне скло, намистини, персні.

Склярство на Русі було виключно міським ремеслом. Відомо про функціонування десяти склоробних майстерень XI–XIV ст. у Києві (зокрема, на території колишньої Десятинної церкви, в районі Подолу, в садибі колишнього Михайлівського монастиря, на території Києво-Печерської Лаври). Інші майстерні діяли в Галичі, Колодязині, на території Райковецького городища, в Городську та Новгороді.

На східній окраїні села Вікторів, недалеко стародавнього Галича, в двох місцях відомі залишки скляного виробництва XII – XIII ст. (чимало шматків скла, фрагментів тиглів із залишками застиглої скломаси). В самому Галичі майстерні були на Юріївському монастирищі та на Золотому тоці. Скляні вироби з Галича постачались у сільську округу регіону, проте чимало скла потрапляло і до самого Галича з Києва. Біля Галича, серед руїн двоповерхового будинку було знайдено значну кількість фрагментів різнобарвного віконного скла – жовтого, зеленого і червоного. Церква у Холмі, яку збудував Д. Галицький у 1259 році також мала скляні вікна.

Близько тисячі різнокольорових скляних браслетів відомі з с. Зеленче біля Теремовлі, що дозволяє припускати можливість існування неподалік, або й в самій Теремовлі, місцевого скловиробництва. Схожа ситуація із Звенигородом, де виявлено велику кількість скляних виробів. Однак до часу відкриття склоробних

комплексів (печей, інструментів, тиглів, застиглої скломаси) варто обмежуватись думкою про існування у Звенигороді купецьких складів.

Підрозділ 3.3 „Скляні вироби XI – XIV ст.” присвячений скляним виробам, які виготовлялись у ремісничих майстернях, передусім, Галицької та Волинської земель.

Скляними виробами, які безпосередньо пов'язані із щоденним вжитком людей, були намистини, браслети, посуд та перстні. Скляне намисто, поряд із браслетами, було однією з найпопулярніших прикрас. Намистини виготовлялися з однорідного скла різних розмірів, в основному, кулевидної, циліндричної та біконічної форм. Надзвичайно велика кількість намистин XI – XII ст. (понад 2 тисячі екземплярів) відома зі Звенигорода. Значно менше намистин виявлено в Пліснеську, Пересопниці, Галичі, Дорогобужі. Поодинокі скляні намистини трапляються у шарах XIV ст.

Скляні браслети затьмарили собою вироби із металу. Вони користувались широкою популярністю серед жіночого населення і були різноманітними за своєю формою – кручені, гладкі, плоско-випуклі, виті, трикутні тощо. Зі Звенигорода походить понад 160 уламків скляних браслетів, із Зеленчого – близько 1000, з території Пліснеського городища – понад 100. Скляні браслети відомі також з розкопок Замкової гори у Львові (X–XII ст.), Дубна (XII–XIII ст.), Пересопниці (XI – середина XII ст.), Дорогобужа (XI–XIII ст.) тощо.

На Русі побутували дві групи скляного посуду: грубо оброблені предмети з напівпрозорого зеленуватого скла і витончені посудини з цілком прозорого, ледь помітно забарвленого матеріалу – тонкостінні тюльпановидні келишки. На широке побутування останніх вказують численні знахідки їх донець та фрагментів стінок, виявлені в Києві, Чернігові, Галичі, Дорогобужі. Крім того, популярністю користувалися кубки та лампадки, про що свідчать знахідки зі Звенигорода.

Скляні персні доволі рідко зустрічаються серед знахідок періоду Київської Русі. Із Звенигороду відомі понад 25 скляних перснів XI–XII ст., з Дорогобужа – 9 виробів XI – XIII ст. Фрагмент сильно патинованого скляного персня зеленого кольору відомий з розкопок Успенського собору у Галичі, а з літописного Чемерина походить півкруглий перстень жовтого кольору, аналогічну форму до якого мають знахідки з Пересопниці.

Таким чином, скляне виробництво у XI – XIV ст. існувало як одне з міських ремесел, котре заклало безперервну традицію склярства на українських землях загалом та на Прикарпатті і Волині зокрема.

Розділ 4 „Організаційні аспекти розвитку гутництва” присвячений складовим, які були необхідними для ефективного налагодження та розвитку гутництва.

У підрозділі **4.1. „Особливості локалізації гут”** визначено чинники, які впливали на закладання гут та вказано основні гуті, розміщені на досліджуваній території.

В кінці XV – на початку XVI ст. відбулося переміщення гут (саме така назва почала використовуватися для означення тодішніх майстерень) з території міст у

віддалені місця поблизу лісових масивів та недалеко від води, що було вигідним для постачання сировини. У народі невеликі майстерні з примітивним обладнанням прозвали „бродячими гутами”, оскільки, після вирубки лісу, вони переміщалися на нову територію. Звільнена від лісу площа використовувалась для хліборобства і називалась „майданом”. Інколи тут виникали нові села та містечка, в назвах яких збереглися слова „гута”, „буда”, „майдан”.

У 1475 р. існувала гута між селами Трemasна і Липники, закладена склярем Матвієм, а потім проваджена його сином Яковом. У Руському воєводстві гуті були у Небилові (1555 – бл. 1570 рр.), Лукв’янах (до 1570 р.), пізніше у Свіржі та Кимирі; у Белзькому воєводстві – у Панькові та Вишенці. Цікаво, що Вишенька була новим селом, яке утворилося неподалік гуті та функціонувало на волоському праві. На 1565 р. тут проживало 44 особи. Дві гуті діяли також у Потеличі. Недалеко Нового Сонча функціонувала гута, проваджена Каспером Суліною з родиною. У 1736 р. буря знищила будівлю гуті, але остаточно занепала вона лише на початку ХІХ ст. У лемківському селі Поворозник гута фіксована під 1727 р., однак вказано, що діяла вона вже у 1613 р., коли за згодою єпископа Тиліцького була передана разом з трьома ланами від Яна Стефека до Стефана Криніцького.

Згідно Військового списку населення Королівства Галичини та Лодомерії 1773 року тут була 21 скляна гута (Руське воєводство – 11, Белзьке – 4, Любельське – 1; Сандомирське – 1; Краківське – 4).

Іноді залишки скляного виробництва добре простежуються на поверхні. Так дослідникам вдалось виявити гуту в Кимирі. Також сліди склярства помітні неозброєним оком у Новій Скваряві. Тут на поверхні ріллі приватної господарської ділянки дисертанту вдалось виявити дрібні уламки скляних виробів голубого та світло-зеленого кольорів, шматки сплавленої скломаси, фрагменти вогнетривів та тиглів. Скоріш за все, гута діяла у ХVІІІ ст. та була закладена при монастирі, який діяв неподалік. Загалом на території Прикарпаття та Волині вдалось локалізувати двадцять дев’ять гут останньої третини ХV–ХVІІ ст. та тридцять одну гуту ХVІІІ – І пол. ХІХ ст.

Підрозділ 4.2. „Персонал склярської справи: гутники та міські ремісники” присвячений майстрам склоробної справи та відмінностям в організації їхньої праці.

Склороб у гуті не був самостійним виробником, адже скловаріння є складним процесом, який потребує виконання багатьох операцій. Зазвичай кількість працівників у гуті коливалася від однієї до одинадцять осіб. Так, за підтримуванням полум’я в склоплавильній печі стежили спеціалісти-опалювачі, яких називали шулярами. Іншими працівниками гуті були: дереворуб, вугляр (займався спаленням деревини та постачанням вугілля в кузню, яка виготовляла інструменти для склоробів), скловар (готував скляну масу), складув (займався власне виготовленням скляних виробів, його найчастіше і називали гутником). Більші гуті мали також своїх ковалів, гончарів, в’язальників шиб (пакувальників) та візників.

Соціально-економічне становище працівників гуті було схожим до становища дворової челяді. Інколи мешканці села прикріплялися до гуті як піддані (особливо, коли біля гуті виникало поселення). У таких випадках становище гутника (того, хто

власне закладав з дозволу поміщика гуту) було схожим із становищем солтисів сіл, локалізованих на німецькому праві. Зазвичай гутник отримував у вільне розпорядження ліс, млин та частину землі, натомість мав платити власнику угідь чи то грошовий, чи то натуральний чинш. До прикладу гутник у Потеличі за люстрацією 1565 – 66 рр. мав лан землі, став та млин, натомість платив 12 гривень чиншу та щорічно 400 скляниць або й більше, якщо виникала потреба.

Гутники не продавали свої вироби самостійно, купці або фірми постачали скло у міста. У Львові скляний посуд продавався у наметах, де звичайно торгували пивом. Торгівля оболонями для вікон існувала наприкінці XVII ст. у Жовкві.

Поряд із лісовим гутництвом скловиробництво продовжувало функціонувати як міське ремесло. Підтвердженням цього слугує привілей Михайла Корибута Вишневецького від 16 жовтня 1673 р., за яким до статуту цеху столярів Львова приєднано склярів. Часом розквіту ремесел у місті було XVII ст. – тут діяли понад дві тисячі цехових та більше тисячі нецехових майстрів. За списком 1784 року серед 468 цехових майстрів згадується лише два склярі. Один з перших статутів склоробних цехів походить з Кракова і датується 1490 р. За цим документом майстерська штука включала в себе вміння виготовляти скло певної форми, збирати віконні рами, випалювати емальовані скляні вироби та розписувати скло. Схожими, очевидно, були вимоги і до склярів Львова. Спільні цехи, куди входили склярі були у Сокалі, Новому Сончі, Замості.

У невеликих містах працювали склярі, які не входили до цеху. В 1602 р. одному із них міська влада Стрия дозволила торгівлю склом, поклавши обов'язок вставити шибки у вікна кафедрального собору. У Львові XVI ст. відомо 4 позацехові склярі, які були євреями. У Белзькому воєводстві в 1565–1566 рр. був один скляр, зате впродовж 1602–1645 рр. тут працювали 10 склярів. Згідно Військового списку населення Королівства Галичини та Лодомерії тут проживало 205 склярів: Руське воєводство – 108; Подільське – 64; Белзьке – 30; Любельське – 4; Сандомирське – 19; Краківське – 38. А за статистично-топографічним описом Стрийського округу станом на 1811 рік, по одному скляру було в Болехові, Калуші, Долині, Сколе, Журавно, Роздолі, Буконове та два у Стрию.

В підрозділі **4.3 „Технологічні засади провадження гутництва”** розглядаються основні прийоми виготовлення та оздоблення скляних виробів, а також технологічні вимоги скловаріння.

У варінні скла XV–XVII ст. важливу роль відігравав скляний брукт (до 30% від загальної кількості шихти), додавання якого сприяло прискоренню плавлення. В зв'язку з цим мандрівні продавці скла вибирували та скуповували пошкоджене скляне начиння і здавали гутам в обмін на готовий товар. Базовий склад шихти давнього скла містив сировинні матеріали у такій пропорції: 100 частин кварцового піску + 15 частин вапняку + 30 частин поташу.

Технологічний процес отримання скляних виробів включає в себе наступні етапи: проектування складу скла; відбір сировинних матеріалів; складання шихти; варка скла; формування виробів. Перші три з них значною мірою зумовлені вимогами варіння скла – складного фізико-хімічного високотемпературного процесу. Через

надто низьку температуру у печі, в скломасі залишалися пухирці повітря. Таке скло називали простим, ординарним або склом зеленої води. У лісових гутах його виготовляли аж до середини ХІХ ст. і служило воно для виробництва тари спиртних напоїв. Водночас варилося і безбарвне прозоре скло, для отримання якого необхідні були кальцій та свинець у складі шихти.

Для виготовлення скляного виробу використовувалося кілька технічних способів: видування, відливання та витягування. Першим способом виготовлявся різний посуд з тонкими стінками (пляшки, штофи, скляниці, барила, фігурний посуд тощо); другим – посуд з товстими стінками (склянки, чарки); третім способом вироблялись різні прикраси. До інструментів гутників належали: піщали (склодувні трубки), понтії, ложки, форми, ножиці, пінцети, штампи, печатки. Серед найпопулярніших видів орнаментациї: пластичні ліпні оздоблення, розпис технікою емалі, розпис олійними фарбами, гранування, гравірування, позолота.

Підрозділ 4.4 „Унівська (кін. ХVІ – поч. ХVІІ ст.) та Коростівська (1780 – 1859 рр.) скляні гуті” присвячений склоробним комплексам, які є еталонними пам'ятками для вивчення гутництва.

В ході дослідження встановлено, що безпосередньо на розвиток гутництва впливали: вдала локалізація гуті (поблизу джерел сировини), обізнаний персонал, дотримання техніко-технічних вимог скловаріння. Узгодження цих складових на високому рівні простежується на прикладі Унівської та Коростівської гут.

Виробничий комплекс в Уневі знаходився на межі землеволодінь Унівського монастиря. На гутищі було три печі, одна з яких – мала дві камери: варильну (тут стояли тиглі) та опічок (камера над «широм»), що служив для випалювання виробів. Піч викладена з тесаного, добре припасованого каміння. Призначення інших печей можна встановити за аналогією із польськими гутами: друга піч могла використовуватись для рівняння циліндрів, з яких вироблялось листове скло, а третя – для сушіння дров та випалювання дійниць.

Унікальними є „малинки” – наліпи, якими оздоблювали скло на початку ХVІІ ст. Натомість фрагменти скляних виробів зі слідами золочення підтверджують недооцінювання майстерності місцевих гутників. Загалом в гуті виготовляли більше десяти видів скла, серед яких: безколірне, біле, зелене, фіолетове. Уламки ниток з червоного (печінкового) та синього скла, часто зі слідами від пінцета, вказують на виготовлення сітчастих філіграней. Також в Уневі виготовляли емалеве скло різних кольорів.

Найближчим до Унева осередком, де виготовлялось венеційське кришталеве скло була гута в околицях Ченстохова, що існувала на переломі ХVІ–ХVІІ ст. Заклав її коронний маршалок Миколай Вольський, який багато подорожував, зокрема до Флоренції та папи Климента VІІІ. Саме з Італії він міг привезти майстра, який і працював у гуті. В Уневі теж міг працювати склороб-іноземець.

У 1780 р. княгиня І. Любомирська доручила гірському інженерові Маутснеру закласти гуту металеву та гуту скляну зі шліфовнею скла коло Коростова. У гуті працювало 18 склярів, які видували скло та двоє майстрів – у шліфовні. Більшість з них – привезені з Чехії. Решта працювали на заготівлі сировини.

У гуті варилося кольорове скло: синє, фіолетове, бурштиново-жовте, біле глушене. Досягненням було варіння золотого рубіну – рідкісного і дорогого скла малиново-червоного кольору, який досягався введенням у скломасу чистого золота. Деякі вироби оздоблювалися малюванням емаллю і золоченням. Крім того, з Коростова відома складувна трубка довжиною 105 см – це єдиний екземпляр складувної трубки ХІХ ст. в Україні. Особисті речі гутників представлені фрагментами посуду з кераміки, фарфору, фаянсу, глиняних люльок.

Розділ 5. „Скляні вироби гутних майстрів” присвячений скляним виробам, які продукувались гутами.

Підрозділ 5.1 „Загальні тенденції поширення скляних виробів” присвячений найбільш побутовим гутним виробам та їх основним характеристикам.

В кінці ХV ст. причиною різкого збільшення обсягів виробництва скла став бурхливий розвиток міст. Вже з ХVІ ст. вироби гутників ділилися на ординарні (прості) – для щоденного вжитку і парадні. Основні форми столового посуду були запозичені з керамічних та металевих взірців. Водночас віконне скло навіть у ХVІІ ст. ще не змогло витіснити із загального вжитку інші, менш досконалі матеріали.

У другій половині ХVІІ ст. прийшла мода на вівати – конічні кубки великого розміру та кубки на високих ніжках-балясинах, які видувалися з білого чи кришталевого скла. Також в ужиток ввійшли плесканки з тонкими шийкою та горлом, широко побутовували у ХVІ–ХVІІ ст. келихи на ніжці. У ХVІІІ ст. модним було скло, розписане емаллями різних кольорів, формується орнаментика, багата рослинними мотивами, виробилася техніка мазкового розпису. Характерне для бароко денце у формі розетки змінюється звичайним колом. Поширення набувають похідні пляшки – баклаги і фляги, а також штофи, які використовувались як тара. Популярним був фігурний посуд, зокрема посудини у вигляді ведмеда. Ще до початку ХХ ст. існувало вірування, ніби ведмідь приносить у дім щастя. Відомо, що у ХVІІ–ХVІІІ ст. українське („черкеське” за тодішньою термінологією) скло реалізовувалось в Московському царстві, а також відправлялось на експорт у Литву, Польщу, Німеччину й інші країни.

Багатий асортимент скляних виробів підтверджується численними археологічними знахідками. Так, в Уневі виготовлялись гупени, глечики, гранчасті штофи, плесканки. Скляні знахідки відомі з різноманітних пам’яток синхронного періоду: у м. Дубно (понад сто одиниць фрагментів дзвоникоподібних келихів, склянок, плесканок, аптекарського та лабораторного посуду); у Йосиповичах на Стрийщині (кухлі, пляшки), на місці Берестецької битви (тюльпановидні келишки, пляшки з овальним тулубом); у Крилосі (плесканки, скляні ручки, денця скляних виробів) тощо. Шліфовані вироби високої якості продукувала Коростівська гута. Серед них виділяється парадний набір І. Любомирської, який складається з карафки та трьох келихів яйцевидної форми на квадратних стопах. Крім того, у гуті виготовляли кухлі, дзбани, штофи, карафки, плесканки на ніжці, келихи і келишки

на ніжках-балясинах, або простих ніжках-стеблах, склянки циліндричної і конічної форми, кубки на піддонах та різноманітні пляшки.

Підрозділ 5.2 „Основні типи гутних виробів (на основі музейних збірок)” присвячений збіркам гутного скла, які знаходяться у деяких музеях Прикарпаття та Волині.

Для скляного посуду досліджуваного періоду існує кілька класифікацій, зокрема В. Рожанківського, Л. Виногородської, О. Харитонової, Е. Починок. Очевидно, що для здійснення типології необхідно враховувати скляні вироби із різних комплексів знахідок. З цією метою опрацьовано окремі музейні збірки скла.

Однією із таких є збірка гутного скла XVI–XVII ст., з території Підгорецького монастиря Чину Святого Василя Великого, що зараз зберігається у фондах Історико-краєзнавчого музею м. Винники. Найчисленнішими є фрагменти келихів, більшість з яких виготовлені з зеленого та світло-зеленого прозорого скла, що характеризується наявністю бульбашок. Добре збереженим є келих зеленого кольору з відігнутими дзвоникоподібними вінцями. Аналогічні келихи у XVI – XVII ст. також широко побутували в Польщі. Іншу групу скляних виробів збірки складають пляшки різних форм: циліндричні, кулевидні, плесканки, штофи. Також з Підгірців походить кухоль з темно-зеленого скла висотою 8 см. Його основа оздоблена прикрасою у формі пелюстки, а форма ручки – типова для посудин цього типу XVI–XVIII ст. Про це свідчать аналогічна ручка кухля, знайдена також у Підгірцях, ручки кухлів XVII ст. зі збірки П. Лінинського, ручка, виявлена на вул. Руській у Львові, кухоль XVI ст. з Олеська та ручки з Унева. Відмінну форму від згаданої має кухоль початку XVII ст. з Потелича – його дно є заокругленим і не має хвилясто навареної ліпної прикраси. Крім цього, ручка келиха є подвійною і майже не має рельєфних ліній, що характерні для попередніх знахідок. Такі подвійні ручки відомі з території монастирського дворища у с. Йосиповичі на Стрийщині та з площі Старий Ринок у Львові. Аналогів цим ручкам у вітчизняній науці більше не зафіксовано.

Збірка гутного скла XVII–XVIII ст. з Історико-краєзнавчого музею Володимира-Волинського нараховує понад двадцять предметів. Єдина плесканка зеленого кольору представлена фрагментом нижньої її частини, а штофи – двома фрагментами зеленого скла. Своєрідною є посудина початку XVII ст. (очевидно склянка) з прозорого безбарвного скла, прикрашена наліпними кількашаровими колами по всій поверхні, діаметр яких 0,1–0,8 см. Дно посудини має форму розетки. Майже аналогічні за розмірами посудини цього типу відомі з пл. Старий Ринок у Львові та чеського міста Зелена Гора. З Володимира-Волинського походять також склянка зі світло-коричневого скла, денця посудин у формі розетки, ніжки бокалів та аптечне скло.

Незначна кількість скляних виробів XVI–XVIII ст. знаходиться у фонді Кременецького районного історичного музею. Цікавим є кухлик, виготовлений із світло-зеленого скла, поверхня якого прикрашена горизонтальними смугами. В музеї зберігаються також фрагменти пляшок, штофів, ніжки на балясинках, скляні ручки.

У фондах Львівського історичного музею зберігається колекція скляних виробів XVII–XVIII ст., виявлена С. Шеломенцевим-Терським під час розкопок на пл. Міцкевича, 10 у Львові. Серед знахідок: фрагменти пляшок, штофів, плесканок, сулії (бутля), келихів, денець та 12 ручок. Своєрідними є фрагменти стінок посудин із безбарвного скла, прикрашені орнаментом по гарячому склу. Аналогічна техніка орнаменту є у чарок, виявлених на городищі Шеполь.

Таким чином, представлені у колекціях музеїв різноманітні форми скляного посуду XVI–XVIII ст. певною мірою накладаються на класифікації, розроблені В. Рожанківським, Л. Виногородською та іншими дослідниками. Однак, до запропонованої В. Рожанківським явно слід додати келихи та кухлі. Келихи варто відділяти від бокалів, оскільки за своїми параметрами (висота ніжки, діаметр) вони значно відрізняються. Щодо кухлів, то особливості їх форм також дають можливість говорити про окремих тип скляного посуду. Певні паралелі можна провести між основами цих виробів і посудин для пиття типу сучасних склянок, виділених В. Рожанківським, однак останні позбавлені ручок, які є характерною ознакою кухлів.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

1). Прикарпаття та Волинь тривалий час знаходяться в сфері пильної уваги наукового середовища, наслідком якої стало накопичення значної за обсягом історіографічної та джерельної бази, придатної для цілісного відтворення історичного розвитку регіону кінця XV – першої половини XIX ст. Проте досі немає ґрунтовних праць, у яких б комплексно розглядалося гутництво як одне із господарських занять регіону. Окремі аспекти висвітлені мистецтвознавцями, археологами та істориками, однак гутництво продовжує знаходити на узбіччі ранньомодерних студій як явище маргінального характеру. Дисертант поставив і розв'язав важливу наукову проблему: на основі системного підходу до аналізу писемних та археологічних джерел у роботі комплексно розглянуто Прикарпаття та Волинь як єдину просторово-хронологічну структуру та реконструйовано процес становлення та розвитку гутництва цього регіону впродовж кінця XV – першої половини XIX ст. як у діахронному, так і у синхронному зрізах.

2). Аналіз археологічних джерел підтверджує, що склярство на українських теренах має давню історію, однак місцеве скловиробництво простежується лише на білозерських пам'ятках, в деяких містах-колоніях Північного Причорномор'я та у Комарові. Феномен останнього є лише яскравим прикладом так званої „римської вуалі”, на користь чого свідчить відсутність аналогічних матеріалів у даній місцевості в пізніший час. Безперервний розвиток склярства на Прикарпатті та Волині можна простежити з XII ст., що підтверджують майстерні, які існували поблизу Давнього Галича та у самому місті. Скляні намистини, відомі на території сучасного Підляшся впродовж XII–XIV ст., також свідчать на користь безперервності скляного виробництва. З початку XV ст. майстерні поступово засновуються за межами міст. У зв'язку з їх переміщенням в сільську місцевість, ближче до джерел сировини (постачати до міст пісок, вапняк та попел було економічно не вигідно) з'явився новий тип робітничої майстерні – „гута”, яка дала

назву цілій епосі скляного виробництва. На основі аналізу різних джерел інформації, дисертанту вдалося локалізувати на території Прикарпаття та Волині 29 гут кінця XV–XVII ст. та 31 гуту XVIII – I половини XIX ст.

Водночас склярство продовжувало функціонувати як міське ремесло. На користь цього свідчать спільні цехи за участі склярів у Львові, Замості, Новому Сончі, Сокалі. Також у містах працювали позацехові склярі. На незначну вагу склярства у містах вказує той факт, що склярі не мали окремого цеху, а отже, не могли самостійно виконувати ті обов'язки, які передбачала цехова організація ремесла. Перевагу гутникам надавала безпосередня близькість джерел сировини, тому не дивно що вони мали першість у скловиробництві та забезпечували напівфабрикатами міських ремісників.

3). Гутництво виступає як складне виробниче заняття, розглядати яке необхідно через призму таких складових: локалізація гут, організація праці у них та дотримання відповідних технічних вимог скловаріння. За організацією праці гути були типовими мануфактурами, адже вся робота у них виконувалась ручним способом. Тут існувала спеціалізація та поділ праці серед працівників, загальна кількість яких, зазвичай, не перевищувала одинадцять осіб. Серед них: склороб, складув, шліфувальник, маляр, золотар, шуляр, мішальник, лісоруб, вугляр, коваль, гончар, пакувальник шиб. „Гутником” найчастіше називали засновника гуту, який, здебільшого, був складувом. За домовленостями з власником маєстностей, на яких закладалась гута, саме гутник мав сплачувати грошовий чинш та натуральний податок склом. Основним технічним прийомом, який застосовували склярі в гутах було вільне видудання. Техніка видудання поєднувалася з ліпленням та витягуванням. Для варіння скла XV–XVII ст. важливу роль відігравав скляний брухт. Базовими компонентами скломаси були пісок, вапняк та попел (поташ).

4). Опрацювання значної кількості археологічного матеріалу, а саме музейних збірок скла дозволило встановити, що найбільше у гутах виготовляли зеленого скла із пухирцями повітря у скломасі, яке служило, в основному, матеріалом для виробництва тари спиртних напоїв. Водночас варили і безбарвне прозоре скло, масове виробництво якого характерне для XVIII – XIX ст. Проте існують винятки – це вироби, прикрашені філігранню з Унівської гуту та шліфоване кристалеве і рубінове з Коростівської гуту. В обох випадках слід говорити про наслідки міграції робітників, які приносили із собою певні секрети скловиробництва. Ймовірно Унівську гуту провадив італієць, якого могли запросити навіть настоятелі Унівської лаври, котрі підтримували певні контакти із католицькою Італією. У випадку з Коростівською гуту – сюди прибули склярі із чеських земель. Досягнення Унівської та Коростівської гут у варінні високотехнічного скла дозволяють спростувати усталену думку про невисокий кустарний рівень розвитку гутництва на українських землях.

Порівняльний аналіз скла із музейних збірок та відомих із публікацій скляних знахідок дозволяють поділити вироби гут за функціонально-типологічним принципом на наступні групи: посудини для зберігання рідин і сипких речовин (пляшки, дзбанки, глечики, карафки, графини, штофи, плесканки); посуд для пиття

(склянки, кухлі, келихи, келишки, бокали, чарки, пасгласи (скляниці), гумпени); аптечний посуд; віконне скло; фігурне скло; інші скляні вироби (лампадки, люстри, дзеркала тощо).

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Курдина Ю. Скляні вироби з колекції Історико-краєзнавчого музею Володимир-Волинського / Юлія Курдина // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць. – Х., 2013. – Вип. 16. – С. 234–241.
2. Курдина Ю. М. Скляне виробництво на Галицько-Волинських землях в XI–XIII ст. / Ю. М. Курдина // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – 2013. – Вип. 24. – С. 107–110.
3. Курдина Ю. Західноукраїнське гутництво як складова європейського скловиробництва / Юлія Курдина // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – 2013. – № 12 (261). – С. 190–196.
4. Курдина Ю. М. Скляні знахідки з поля битви під Берестечком у питаннях реконструкції гутництва / Ю. М. Курдина // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія: „Держава та армія”. – 2014. – № 784. – С. 263–270.
5. Курдина Ю. Роль Унівської лісової гуті в розвитку гутництва на західноукраїнських землях (остання третина XV – перша половина XVIII ст.) / Юлія Курдина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2014. – Вип. 2. Ч. 2. – С. 8–13.
6. Курдина Ю. Візантійський чинник розвитку склярства на Русі / Юлія Курдина // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. – Х., 2014. – С. 15–22.
7. Курдина Ю. Гутництво на західноукраїнських землях у контексті розвитку європейського склярства / Юлія Курдина // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2014. – Вип. 25. – С. 188–194.
8. Курдина Ю. Особливості локалізації гут на Прикарпатті, Волині та Закарпатті (остання третина XV – перша половина XIX ст.) / Юлія Курдина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2015. – Вип. 2. Ч. 1. – С. 42–47.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

9. Курдина Ю. М. Актуальні проблеми дослідження гутництва на західноукраїнських землях / Ю. М. Курдина // Aktualne problemy w współczesnej nauce: Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowi-Praktycznej Konferencji. (Warszawa, 28 – 30.06.2013 r.). – Warszawa : Wydawca: Sp. z o. o. „Diamond trading tour”, 2013. – Cz. 1. – S. 89–92.

10. Курдина Ю. Вплив Візантії на розвиток склярства у містах Русі / Ю. Курдина / Юлія Курдина // Археологічні зошити з Пересопниці. II : зб. статей учасників II наук. археол. симпозиуму „Літописні міста давньоруської держави” (Пересопниця, 3–5 жовт. 2014 р.) / [укл. М. Ф. Федоришин]. – Рівне; Пересопниця: О.Зень, 2014. – С. 23–28.
11. Курдина Ю. М. До питання вивчення музейних збірок гутного скла / Ю. М. Курдина // Історико-культурні студії. – 2014. – Vol. 1. – № 1. – С. 35–39.
12. Курдина Ю. Унівська лісова гута: стан та перспективи вивчення / Юлія Курдина // Археологія та фортифікація України: Збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 180-й річниці від дня народження В. Б. Антоновича (1834–1908), (Кам’янець-Подільський, 8 жовт. 2014 р.). – Кам’янець-Подільський : Вид-во „Медобори – 2006”, 2014. – С. 176–180.
13. Курдина Ю. Інтердисциплінарність як шлях до вивчення гутництва Прикарпаття та Волині / Юлія Курдина // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали I-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 лист. 2015 р.) / [ред.-упоряд.: І. Зимомря, В. Ільницький]. – Ченстохова ; Ужгород ; Дрогобич : Посвіт. – С. 19–21.

АНОТАЦІЯ

Курдина Ю. М. Становлення і розвиток гутництва на Прикарпатті та Волині (кінець XV – перша половина XIX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Львівський Національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

У дисертації на основі опрацювання широкого кола джерел, здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку гутництва на Прикарпатті та Волині (в кінці XV – першій половині XIX ст.). Історичну традицію склоробної справи у регіоні можна простежити вже з XII ст. Переміщення склоробних майстерень у сільську місцевість, виникнення та ефективне функціонування типових гут залежало від багатьох факторів: вдалого розміщення гут, організації праці та розподілу обов’язків між працівниками, дотримання відповідних технічних умов у процесі скловаріння. Важливу роль відігравали скловарні печі, функціональне призначення яких встановлено завдяки опрацюванню результатів археологічних досліджень гутництв. Локалізовано гуті, які діяли на території Прикарпаття та Волині у кінці XV – I половині XIX ст. та розроблено типологію скляних виробів. Розглянуто особливості організації міського скловиробництва та його зв’язок з лісовим гутництвом.

Ключові слова: гутництво, скло, скляні вироби, Прикарпаття, Волинь, скловарна піч.

АННОТАЦІЯ

Курдына Ю. М. Становление и развитие гутничества на Прикарпатье и Волини (конец XV – первая половина XIX вв.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

В диссертации на основе изучения широкого круга источников, осуществлен комплексный анализ становления и развития гутничества на Прикарпатье и Волыни (в конце XV – первой половине XIX вв.). Историческую традицию стекольного дела в регионе можно проследить уже с XII в. Перемещение стекольных мастерских в сельскую местность, возникновение и эффективное функционирование типичных гут зависело от многих факторов: удачного размещения гут, организации труда и распределения обязанностей между работниками, соблюдение соответствующих технических условий в процессе стекловарения. Важную роль играли стекловаренные печи, функциональное назначение которых установлено благодаря проведению анализа результатов археологических исследований гутищ. Локализовано гуты, которые действовали на территории Прикарпатья и Волыни в конце XV – I половине XIX вв. и разработано типологию стеклянных изделий. Рассмотрены особенности организации городского стеклоделия и его связь с лесным гутничеством.

Ключевые слова: гутничество, стекло, стеклянные изделия, Прикарпатье, Волынь, стекловаренная печь.

ANNOTATION

Kurdyňa Y. M. Formation and Development of Glass Foundry in Subcarpathian and Volyn Regions (late 15 – early 19 c.). – On the rights of manuscript.

Dissertation to obtain the scientific degree of Candidate of Historical Sciences. Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

In the dissertation, complex analysis of formation and development of glass foundry in Subcarpathian and Volyn Regions (late 15 – early 19 c.) based on wide range of references has been provided. More particular, historical continuity of glass foundry has been studied and manufacture areas, where glass-workers forerunners lived, defined. The structure of glass foundry as a multispectral phenomenon is introduced. Peculiarities of labour organization and duties distribution among glass-workers living in the woods are analysed. Technical and technological peculiarities of glass manufacturing are described, including the characteristics of glass-melting furnaces. The areas inhabited by glass-workers in Subcarpathian and Volyn regions during late 15 – early 19 centuries are traced. Specific features of urban glass manufacture are studied in its connection with wood glass manufacture. On the study museum glass exhibits, the assortment of glass goods used widely on these territories is defined.

Glass foundry was introduced in Subcarpathian and Volyn regions in the last third of 15 century, right after the first glass-workers settled in these woods. The experience of craftsmen of Kyiivska Rus put the basis for this industry. A significant number of workshops found on Old Halych territories as well as wide everyday use of glass works during 11 – 14 c. prove the uninterrupted development of glass foundry.

Glass workers used to settle on the raw sources nearby territories, and were typical manufacturers; number of workers at one foundry usually didn't exceed eleven. Namely, they were: a glass manufacturer, a glass blower, a polisher, a painter, a goldsmith, a glass cutter, a mixer, a woodcutter, a miner, a blacksmith, a potter, a glass packer. A "glass-manufacturer" usually referred to the founder of a glass factory who worked at the same time as a glass blower there. Due to the agreement with land owner, it was glass-manufacturer who paid both monetary and natural (glass) taxes. That is, a glass-manufacturer set up the factory and on the right of the leaseholder worked there. 29 glass foundries functioning on the territories under scope of study during the last third of 15 – 17 centuries were traced, and 31 glass foundries – during 18 – early 19 century respectively.

The main technical method applied by glass workers at these factories was free blowing combined with modelling and stretching. Essential components of glass mass were sand, limestone and ash (or potash); adding glass waste was no less important.

Alongside with wood-located glass foundries, glass making also existed as an urban craft. As the evidence, there were combined glass-making workshops in Lviv, Zamost, Novy Sanch, Sokal. The insignificant role glass-making had in towns is evidenced by the fact that individual glass-makers could not accomplish the duties predetermined by workshop organization. Thus it is not strange that "glass-manufacturers" provided workshops with raw sources.

The majority of glass foundries produced typical green glass for wide use. But some exceptions have also been found. For instance, filigree Univ glass works, or polished crystal and ruby works of Korostiv glass foundry. In this respect, the thesis about low amateur level of glass making seems untrue. Activity of the above mentioned foundries which applied high technologies can be explained by craftsmen migration. It is believed that Univ glass manufacture was run by an Italian, who most probably was invited by deans of Univ Lavra. In case with Korostiv glass foundry, the migration could be caused by Halychyna's entrance into Austria Empire, and the Czechs could have already produced crystal glass by that time.

Basing on detail study of a significant amount of museum glass collections, the following functional and typological groups of glass products dated late 15 – early 19 c. may be defined: vessels for liquids and dry substances, vessels for drinking, apothecary vessels, window glass, figure glass and other glass items.

The middle of 19 century is the time when the epoch of timber glass-work comes to its end. Industrial centres attract more and more foundries while relic glass foundries located in woods are declining becoming less and less competitive.

Key words: glass foundry, glass, glassworks, the Subcarpathians, Volyn, glass-melting furnace.